

**MARDİN MÜZESİNDE BULUNAN MUSUL ZENGİ ATABEGLİĞİ
SİKKELERİNDE KORUYUCU MELEK (CİN) İMGESİ****Ramazan UYKUR¹****ÖZ**

İslam öncesi Türk mitolojik düşüncesinde gizli doğa güçlerine olan inancı anlatan koruyucu iyi ruhların varlığına inanılır ve bu cinlere, iye denirdi. Doğaüstü kötü ruhların başında ise insana her türlü kötülüğü, hastalığı ve ölümü getiren ve korkunç şekilli yaratıklar ve cinlerden meydana gelen Erlik bulunmaktaydı.

Mezopotamya kültürlerinde kanatlı varlıklar olduğuna inanılan bu düşsel yaratıkların, kralı koruduğu düşünülmüştür. Asurluların apkallû dediği kimi insan, kimi de kartal başlı (grifon) olan kanatlı koruyucu cinler bulunurdu. Yunan ve Roma mitolojilerinde de, orman ve su perileri olan, Psykheler gibi soyut kavramlara rastlanmıştır. İslam dinine göre ise, insanın önünde ve arkasında onunla birlikte hareket eden ve Allah'ın emriyle onu koruyan takipçi meleklerin bulunduğu inanılmaktadır. Türk İslam kültüründe cinler, şeytanlar ve kötü yaratıklar temelde antik Türk, Hint, İran, Mezopotamya mitolojileri ve Hıristiyan inançlarıyla bunların karmasından oluşmuştur. Türklere ait Ortaçağ ve daha geç dönemlerdeki yazmalarda ve özellikle maden eserlerde bu düşsel varlıkların tasvirleri sıkça karşımıza çıkmıştır.

Bu çalışmanın amacı; Musul Zengi Atabegi Kutbeddin Mevdud'un ve oğlu II. Seyfeddin Gazi'nin Mardin Müzesi'nde bulunan on sikkelerinin incelenmesidir. Bu sikkeler, üzerinde yer alan koruyucu melek (cin) imgesi ile ilgi çekici bir grubu oluşturmaktadır. Bu tipteki sikkelerin Kutbeddin Mevdud'un vefatıyla son bulmadığı, yerine geçen oğlu II. Seyfeddin Gazi'nin de bir müddet bunları kullanmaya devam ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Zengiler, Musul Zengi Atabegliği, koruyucu cin, Selçuklu, Kutbeddin Mevdud

---

¹ Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı, eposta: reuykur@gmail.com

---

**IMAGE OF GUARDIAN ANGEL (GENIE) ON COINS OF MOSUL
ZENGID ATABEGS, INCLUDED IN MARDIN MUSEUM**

ABSTRACT

In pre-Islamic Turkish mythology, there is belief in existence of guardian genies which express the faith into secret natural powers, and such eudemons were called iye. Among the supernatural evil spirits, Erlik is the primary one, which brings every kind of evil, illness and death to people and which is composed of scary shaped creatures and demons.

In Mesopotamian cultures, such imaginary creatures were believed to be winged creatures protecting the king. Assyrians had winged guardian demons with either human head or eagle head (griffon), which were called as apkallu. In Greek and Roman mythologies, non-physical concepts called as Psykheler were found, which were forest and water Nymphs. According to Islam, it is believed that there are follower angels acting with the order of Allah and protecting the person by moving with him/her. In Turkish-Islamic culture, demons and evil creatures have been formed with mixture of Turkish, Indian, Persian, Mesopotamian mythologies and Christian beliefs. On inscriptions belonging to Turks during Middle Age or following periods, especially on metal works, such imaginary creatures were depicted frequently.

The objective of this study is to examine ten coins belonging to Mosul Zengid Atabeg Kutbeddin Mevdud and his son Seyfeddin Gazi II and included in Mardin Museum. Related coins constitute an interesting group with the image of guardian genie (or angel) image on them. It has been seen that usage of such kind of coins did not end upon death of Kutbeddin Mevdud; his son Seyfeddin Gazi II continued to use them for a while.

Key Words: *Zengids, Mosul Zengid Atabeg, guardian genie, Seljuks, Kutbeddin Mevdud*

Giriş

Zengiler, 12. ve 13. yüzyıllarda Halep ve Musul merkez olmak üzere el-Cezire, Doğu Anadolu ve Suriye’de hüküm sürmüş olan bir atabegliktir. Melikşah devrinin ünlü veziri Kasımüddeve Aksungur’un² oğlu İmadeddin Zengi atabegliğin kurucusudur³.

---

² Melikşah’ın ölümünden sonra, bir süre Suriye meliki olan kardeşi Tutuş’un hizmetine giren Aksungur, saltanat mücadelesinde Tutuş yerine Berkyaruk’u destekledi ve onun tarafına geçti. Bundan dolayı Tutuş ile savaşmak zorunda kalan

Mardin Müzesinde Bulunan Musul Zengi Atabegliği Sikkelerinde Koruyucu Melek (Cin) İmgesi

İmadeddin Zengi babası Aksungur'un ölümünden sonra Musul valilerinin koruması altında büyütüldü. Musul Valisi Mevdud'un 1111 ve 1116 yıllarında Haçlılara karşı düzenlediği seferlerde onun maiyetinde yer aldı. Mevdud'un ölümünden sonra, onun yerine Musul'a tayin edilen Aksungur Porsukî tarafından Vasıt'a gönderildi ve Basra kendisine iktâ edildi⁴ (1125).

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra, Abbasi halifeleri iktidarlarını güçlendirmek için sultanlarla kıyasıya mücadeleye girdiler. Sultan Sancar'ın emriyle Bağdat'a girmek isteyen Sultan Mahmud, halifenin direnişi karşısında, Basra Valisi olan Zengi'nin sağladığı yardımlar sayesinde şehre girebildi. Böylece sultan, Zengi'yi Bağdat Şahneliğine tayin etti (1126). Emir Çavlı adına Bağdat'a giden elçilik heyeti, Musul Valiliği için Çavlı yerine Zengi'nin valiliğini istediler. Bunun üzerine Sultan Mahmud, Zengi'yi Musul Valiliğine atarken aynı zamanda oğlu Alp Arslan'ın atabegliğine tayin etti (1127). Böylelikle Musul Atabegliği'nin temelleri atılmış oldu⁵.

Irak Selçuklu Sultanı Mesud, kendisine karşı sürekli faaliyetler düzenlemesinin odağı olarak gördüğü Zengi'nin üzerine ordu sevk etmeye karar verdi. Zengi hemen büyük oğlu Seyfeddin Gazi'yi, sultana rehin olarak gönderip, yüz bin dinar da para vermeyi teklif etti. Zengi'nin gücünün farkında olan Sultan Mesud, doğrudan onunla bir savaşa girmek istemediği için, Zengi'nin bir kısmını ödediği paranın kalanını da bağışlayarak, Zengi'yi kendi yanına çekmeye çalıştı. Ayrıca ona hemen hemen bütün Musul valilerine tevdi edilen Urfa'nın fethi görevini verdi. Çünkü bu sıralarda Urfa kontu Joscelin

---

Aksungur, bu savaşı kaybetti ve tutsak alınarak öldürüldü (1097). İbn al-Âdim, *Buğyat At-Talab fi Tarih Halab (Selçuklularla İlgili Hâiltercümeleri)*, Yayınlayan A. Sevim, TTK, Ankara 1976, s.73-75.

³ T. Yürekli'den nakille: Zengiler, Aynî'ye göre Türklerin Yarganiyye boyuna İbn'ül Adim'e göre ise Sâbyû kabilesine mensuptur. Tarihi kaynaklarda ise bu iki boya ait bilgiye rastlanılmaz. Bkz. Tülay Yürekli, "Atabeg İmâdeddîn Zengi'nin Şahsî Hayatı", *Nüşa*, Yıl:9, S. 28, 2009/1, s. 113; Alptekin, Coşkun, "Zengi", *İA*, MEB, C. 13, İstanbul 1978, s.526; S. Heidemann, "Zangids", *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Volume XI, Brill, Leiden 2002, s.452.; Ayrıca Zengiler konusunda ayrıntılı bir çalışma olan şu teze bkz. Halil İbrahim Gök, *Musul Atabegliği; Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, AÜ Sos. Bil. Ens., (Doktora Tezi), Ankara 2001.

⁴ Coşkun, s.526; İbn al-Âdim, s.88-89; Gülay Ögün Bezer, "Zengiler (1127-1233)", *Türkler*, Editörler, H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4. Ankara 2002, s.803.

⁵ Coşkun, s.527; Bezer, s.803; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, TTK, Ankara 1987, s.85-86; Murat Öztürk, *Irak Selçuklu Atabegleri*, İÜ Sos. Bil. Ens., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2004, s.92.

Nusaybin'den, Mardin ve Amid'e, Harran'dan Rakka'ya kadar geniş bir alanı ciddi biçimde tehdit ediyordu. Zengi, süratle Urfa önlerine gelerek Joscelin'e teslim olmayı teklif etti. Teklifi reddedilince Türkmenlerle takviye ettiği ordusuyla kuşattığı Urfa'yı kısa sürede iç kale ile birlikte teslim aldı⁶ (1144).

Bu arada Musul'da bir takım karışıklılar ortaya çıkmıştı. Zengi, Urfa valisi Ali Küçüğü'e, Musul'a giderek duruma el koymasını emretti. Musul'a varan Ali Küçük, vaziyete el koyduktan sonra Melik dâhil olmak üzere, bu isyanda dahli bulunan herkesi ele geçirdi (1145). Bundan sonra Musul'a gelen Zengi, Ali Küçüğü'ü şehrin valiliğine tayin etti⁷. Urfa'yı fethi dolayısıyla Haçlılar arasında büyük korku, Müslümanlar nezdinde ise saygınlık kazanan Zengi, bu itibarlı konumundan yararlanarak, bütün Suriye'yi kendi idaresine almak arzusuyla, bir kere daha Dimaşk üzerine yürümek istedi. Ancak daha önce onun el-Cezire ve Suriye'deki toprakları arasında bir engel oluşturan ve Arap Ukayloğullarının elinde bulunun Caber Kalesi'ni ele geçirmesi gerekiyordu (1146). Bu amaçla kuşatma altına aldığı kale Zengi'nin bütün vaatlerine rağmen teslim olmuyordu. Bu ısrarını sürdüren Zengi kuşatmanın yoğunlaştığı sıralarda, Yarınkuş Zekevî isimli kendi hâdimi tarafından öldürüldü⁸ (1146). Atabeg Zengi öldürülünce, yanında bulunan oğlu Nureddin Mahmud babasının elinden mührü alarak Halep'e gitti ve şehre hâkim oldu⁹.

O sırada Zengi'nin işlerini idare eden ve devlet işlerini yürüten ulemadan Cemaleddin Muhammed b. Ali emirlerden, Seyfeddin Gazi'yi destekleyeceklerine dair yemin aldı ve onları Musul'a gönderdi. Böylece Seyfeddin Gazi Musul'a giderek oranın hâkimi oldu¹⁰. Böylece, Zengi'nin ölümünden sonra Nureddin Mahmud'un Halep ve Şam'a, Seyfeddin Gazi'nin ise Musul ve yöreleri ile el-Cezire'ye hâkim olması kararlaştırıldı¹¹.

⁶ Bu konun ayrıntılı sonucu için bkz. Demirtaş, s.138-154; İbnü'l-Âdim, *Buğyetü't-taleb fî Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)*, TTK, Ankara 1989, s.162.

⁷ Bezer, s.807.

⁸ İbnü'l-Âdim, s.167; İbnü'l-Esir, Zengi'nin Caber Kalesi'nde birkaç memlûkü tarafından öldürüldüğünü ve Rakka'da defnedildiğini nakleder. Bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C. 11, Çeviren A. Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.104; Alptekin, s.532.

⁹ İbnü'l-Esir, s.106.

¹⁰ İbnü'l-Esir, s.106.

¹¹ İbnü'l-Âdim, s.168; Bezer, s.807.

Mardin Müzesinde Bulunan Musul Zengi Atabegliği Sikkelerinde Koruyucu Melek (Cin) İmgesi

Ancak iktidarı kısa süren Musul Atabegi Seyfeddin Gazi hastalığının ağırlaşmasıyla, yerine kardeşi Kutbeddin Mevdud'un geçirilmesini vasiyet ederek 1149 yılında vefat etti¹². Devlet işleri ise Vezir Cemaleddin, Zeyneddin (Ali Küçük) ve İzzeddin (ed-Dubeysi)'ye bırakıldı¹³.

İbnü'l-Esir Kutbeddin'in tahta geçiş ve atabeg ilan edilmesini şöyle nakletmiştir: "Seyfeddin Gazi vefat ettiği sırada kardeşi Kutbeddin Musul'da ikamet ediyordu. Vezir Cemâleddin ve ordu kumandanı Zeynüddin Ali atabegliğin başına onu geçirtmeğe karar verdiler. Kutbeddin'i getirtip yemin etmesini istediler, kendileri de ona bağlı kalacaklarına yemin ettiler. Kutbeddin'i hükümet sarayına götürmek üzere ata bindirdiler. Zeynüddin Ali de onun rikâbında yürüyordu. Musul, el-Cezîre ve Suriye gibi kardeşi Seyfeddin'e tabi olan bütün bölgeler Kutbeddin'e itaat arzetti¹⁴.

Kutbeddin, iktidara gelir gelmez Artuklularla akrabalık bağı kurarak ve devleti güçlendirmek için Mardin hükümdarı Hüsameddin Timurtaş'ın kızı Zümrüt Hatunla evlendi¹⁵.

Seyfeddin Gazi'den sonra Kutbeddin Mevdud'un Musul'a hâkim olması Nureddin Muhammed'in hoşuna gitmemiş ve kısa zamanda Musul'a müdahale etmişti. O bütün atabegliği kendi yönetimi altına almak istiyordu. Atabeglik içinde ise, Halep'te bulunan Nureddin Muhammed'e taraftar olan İbnü'l-Mukaddem, Sincar'ı teslim etmek üzere Nureddin Mahmud'u davet etti. Nureddin hiç vakit kaybetmeden Sincar'a girince, Mevdud da bunun üzerine Sincar'a doğru harekete geçti. Mevdud, savaşmak niyetiyle karargâh kurduğu

---

¹² İbnü'l-Esîr ölümüyle ilgili şu önemli bilgileri nakletmiştir: "Musul hâkimi Seyfeddin Gazi b. Atabeg Zengi bu sene akut bir hastalıktan vefat etti. Hastalığı artınca, Bağdat'a haber gönderip Evhadu'z- Zamân'ı çağırdı, o da Seyfeddin'in yanına gelip hastalığının şiddetini gördü, onu tedavi etti, fakat tedavi fayda vermedi ve Cemaziyülâhir ayının sonlarında (25 Ekim-3 Kasım 1149) öldü. Musul'daki hâkimiyeti üç yıl bir ay ve yirmi gündür. Siması ve gençliği güzeldi. 500 H. yılında doğmuştu. Musul'da yaptırdığı medresede defnedildi. Geride bir erkek çocuk bıraktı. Amcası Nureddin Mahmud onu terbiye edip yetiştirmişti. Eğitimine itina gösterdi, güzelce terbiye etti, onu kardeşi Kutbeddin Mevdud'un kızıyla evlendirdi, fakat çok geçmeden o da henüz gençliğinin baharında öldü. Nesli sona erdi". Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, s.126; İbnü'l-Ezrak ise vefat edince Musul'a getirilerek İmadiye Medresesine defnedildiğini nakleder. Bkz. İbnü'l-Ezrak, Ahmed b. Yûsuf b. Ali, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı)*, Çeviren A. Savran, Erzurum 1992, s.88-89.

¹³ İbnü'l-Ezrak, s.89.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, s.126-127.

¹⁵ İbnü'l-Ezrak, s.90; İbnü'l-Esîr, s.127.

Tel-Afer'de daha önceden de üstünlüğünü tanıdığı, ağabeyi ile anlaşma yapmayı kabul etti. Buna göre Nureddin, Kutbeddin Mevdud'un Musul üzerindeki egemenlik hakkını onaylıyor; Sincar karşılığında, Suriye'de bulunan Rakka ve Hıms'ı Nureddin'e bırakıyordu¹⁶. Böylece atabegliğin Suriye'deki toprakları tamamen Nureddin'in, el-Cezire'deki toprakları da, Urfa hariç olmak üzere, Kutbeddin Mevdud'un idaresine girmiş bulunuyordu¹⁷. Kutbeddin Mevdud'un Eylül 1170 yılında Musul'da hummadan vefat etmesiyle de yerine oğlu Seyfeddin Gazi geçti¹⁸.

İbnü'l-Esîr Kutbeddin Mevdud'un ölümünü şöyle anlatır: "Kutbeddin yaklaşık kırk yaşında öldü. Hükümdarlık süresi yirmi bir yıl beş buçuk aydır. Aslında devlete hâkim olan ve idareyi elinde tutan şahıs adı geçen Fahreddin'di. Kutbeddin, ahlâk ve yaşayışı itibarıyla meliklerin en güzeliydi. Halkın malına hiç el uzatmaz, bilakis onlara lütuf ve ihsanda bulunurdu. Büyük, küçük herkes tarafından sevilirdi. Halka da eşrafa da merhametliydi. Güzel ahlâklıydı; onlarla iyi geçinir, hoş sohbet ederdi. Hayırlı işlere derhal koşar, kötü işlere yanaşmazdı. Menkıbeleri çok, kusurları azdı¹⁹". Demektedir.

Musul ve el-Cezire bölgesi hâkimi olan Seyfeddin Gazi ise 1180 yılına uzun süredir rahatsız olduğu verem ve son günlerde yakalandığı menenjit hastalığından vefat etti²⁰. Seyfeddin ölünce Musul ve diğer yerlere kardeşi İzzeddin Mesud hükümdar oldu. Devleti ise Mücâhidüddin Kaymaz idare etmekteydi, her şey onun tasarrufundaydı. Böylece işler yoluna girdi ve ikisi ayrılığa ve anlaşmazlığa düşmeden yönetim sağladılar²¹.

Sikkelerin Tanımı:

Yaptığımız araştırmada; Mardin Müzesi'nde bulunan Musul Zengi Atabegliğine ait sikkeler incelenmiş ve üzerlerinde koruyucu melek, cin veya ruh imgesi taşıyan on sikke tespit edilmiştir. Bunlardan yedi tanesinin Kutbeddin Mevdud'un hükümdarlığı döneminde 555 H. / 565 H. 1160 M. - 1170 M. yılları arasında darp edildiği anlaşılmıştır. Çalışmamızda bu sikkelerden en erken tarihli

¹⁶ İbnü'l-Esîr, s.127-128.

¹⁷ Bu savaşın ayrıntıları için bkz. Gök, s.58-64; Bezer, s.808.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, s.286-287; İbnü'l-Ezrak, s.160.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, s.287.

²⁰ İbnü'l-Esîr, s.369.

²¹ İbnü'l-Esîr, s.370.

Mardin Müzesinde Bulunan Musul Zengi Atabegliği Sikkelerinde Koruyucu Melek (Cin) İmgesi

örnek ayrıntılı anlatılmış, diğerleri ise darp yılına göre envanter bilgileriyle kataloglanmıştır.

Söz konusu diğer üç sikke ise Kutbeddin Mevdud'un vefatından sonra yerine geçen oğlu II. Seyfeddin Gazi'nin döneminde 566 H. 1171 M., 567 H. 1172 M. ve 569 H. 1174 M. yıllarında basılmıştır. Çalışmamızda bu sikkelerden en iyi durumda olan örnek ayrıntılı ele alınmış, diğerleri envanter bilgisiyle tanıtılmıştır.

Kutbeddin Mevdud'un sikkесinin ön yüzünde, inci dizili daire içinde, cepheden, hafif sola dönük, saçları uzun ve dağınık, hükümdar portresi yerleştirilmiştir²². Portrenin sağ ve solunda büstün üzerinde, adeta bir hükümdarlık arması tutan ve kanatlarını çapraz yapmış koruyucu iki melek (ya da cin/ruh) betimi görülmektedir. Büstün iki yanında ise Arapça *hamse ve hamsine ve hamsemi'e* (555), olarak darp tarihi yazılmıştır.

Sikkenin arka yüzünde ise inci dizili daire içinde dört satır yazıt ve çevresinde *el-Melik'ül-Âdil el-Âlim Melik Ümera el-Şark ve'l-Garb Tuğrul Tekin Atabeg*²³. *Mevdud bin Zengi bin Aksungur* şeklinde Kutbeddin Mevdud'un unvanı ile şeceresi yer almıştır. Üste

²² Spengler ve Sayles sikkelerde görülen büstler hakkında şu görüşü belirtirler: Onlara göre büstün astrolojik anlamları vardır. Büstün Güneşin sembolü olabileceğini ileri sürerlerken, saçlarındaki rüzgardan uçuşuyor havası veren dalgalanmanın da 4. ve 5. yüzyılda Grek sikkelerinde ortaya çıkan bir eğilim olarak öne çıktığını vurgularlar. Bkz. William Spengler ve F. Wayne G. Sayles, *Turkoman Figural Bronze Coins and Their Iconography, Vol. I, The Artuqids*, Lodi Clío's Cabinet, Wisconsin 1992, s.133-134; Poole ise daha farklı bir yaklaşım ortaya atarak büstün tepesinde uçan kanatlı yaratıkların Zafer Tanrıçası Viktorya olduğunu düşünür. Bkz. Stanley Lane Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum, The Coins of the Turkoman Houses of Seljook, Urtuk, Zengee*, Vol. III, Classes X-XIV, Printed by Order of the Trustees, Forni Editore, London 1877, No 510-519; Ayrıca Spengler ve Sayles, çeşitli araştırmacıların büstü bir kadın başına; Artemis'in yanındaki avcı kızlardan biri olan Arethusa'ya ve İsa'ya benzettiklerini ama bu tezlerin hiçbirisine katılmadıklarını ifade ederler. Özellikle de Türkmen sikkelerinde sınırlı sayıda basılan İsa tasvirlerinin hiçbir zaman bu formda olmadığını vurgulayarak bu fikre de özellikle katılmazlar. Bkz. William Spengler ve F. Wayne G Sayles, *Turkoman Figural Bronze Coins and Their Iconography, Vol. II, The Zengids*, Lodi, Clío's Cabinet, Wisconsin 1992, s.7.

²³ Halife Kaim bi-Emrillah doğu ve batı seferlerinde yaptığı fetihlerden dolayı, Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'e bir ferman yazarak *el-Melik'ül-Meşrik ve'l-Mağrib* unvanlarını layık görmüştür. Bkz. Ahmet Çaycı, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 67; Benzer bir unvanı Kutbeddin Mevdud ve oğlu II. Seyfeddin Gazi'nin de kullandığını görmekteyiz.

yerleřtirilen hanedanın kurucusu Zengi'nin ismi ise stilize edilerek arma şeklinde bezenmiřtir²⁴.

1. Mardin Múzesi, Env. Nu 2466, 555 H. 1160 M., Bakır, 30 mm, 12 gr, Kufi.

2. Mardin Múzesi, Env. Nu 5107, 556 H. 1161 M., Bakır, 33 mm, 13 gr, Kufi.

²⁴ Sikkenin kopyaları için bkz. İsmâil Galib, *Múze-i Hümayun, Meskûkât-ı İslamiyye Kısmından Meskûkât-ı Türkmaniye Kataloğu, Benî Artuk, Benî Zengi, Fúruu Atabekiyye, Mülûk-i Eyûbiyye Meyafârikin*, Mihran Matbaası, Kostantiniyye 1311, No 117, 118, s.87, 88; Poole, No 498-509, PL. X, 502, s.179-180; İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Múzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu, I*, MEB, İstanbul 1970, No 1250, s.407; William Spengler ve F. Wayne G. Sayles, *Turkoman Figural Bronze Coins and Their Iconography, Vol. II, The Zengids*, Lodi Clío's Cabinet, Wisconsin 1992, s.4-8.

**Mardin Müzesinde Bulunan Musul Zengi Atabegliği Sikkelerinde
Koruyucu Melek (Cin) İmgesi**

3. Mardin Müzesi, Env. Nu 5111, 557 H. 1162 M., Bakır, 33 mm, 13,50gr, Kufi.

4. Mardin Müzesi, Env. Nu 1594, 558 H. 1163 M., Bakır, 30 mm, 12 gr, Kufi.

5. Mardin Müzesi, Env. Nu 5100, 559 H. 1164 M., Bakır,30

mm, 11,50 gr, Kufi.

6. Mardin Müzesi, Env. Nu 5119, 564 H. 1169 M., Bakır, 34 mm,13 gr, Kufi, Kontrmark içinde **ا ت ا ب ك** (Atabeg) yazar.

7. Mardin Müzesi, Env. Nu 2861, 565 H. 1170 M., Bakır, 34 mm,13,50 gr, Kufi.

Mardin Müzesinde Bulunan Musul Zengi Atabegliği Sikkelerinde Koruyucu Melek (Cin) İmgesi

Ayrıntılı tanıtacağımız diğer sikke 567 H. 1172 M. yılında II. Seyfeddin Gazi'nin hükümdarlığında basılmıştır. Tasarım olarak ön ve arka yüz düzenlemesi babası Kutbeddin Mevdud'un sikkesiyle tamamen aynıdır. Üzerindeki yazıtlardan bazıları ise dönem şartlarına göre darp yılı ve şecere bağlantıları ile yeniden düzenlenmiştir. Önyüzde büstün sağ ve solunda *seb'a ve sittin ve hamsemi'e*, biçiminde darp yılı yer almıştır. Arka yüz yazıtında ise babasının sikkesinde olduğu gibi yine *el-Melik'ül-Âdil el-Âlim Melik Ümera el-Şark ve'l-Garb Tuğrul Tekin Atabeg* yazılmıştır. Bu yazıtın çevresinde ise *Gazi bin Mevdud bin Zengi* olarak babasının ve hanedanın kurucusu dedesi Zengi'nin isimleri yerleştirilmiştir²⁵.

8. Mardin Müzesi, Env. Nu 1919, 567 H. 1172 M., Bakır, 31 mm, 13 gr, Kufi.

²⁵ Örnekleri için bkz. İsmâil Galib, No 120, 121, 122, 123, s.89, 90; Bu tipin 568, 569, 570, 571, 572 ve 574 yıllarında basılmış örnekleri de bulunmaktadır. Bkz. Poole, No 510-519, s.181-182; Artuk, No 1251, 1252, s.408; Spengler ve Sayles, s.9-11.

9. Mardin Müzesi, Env. Nu 382, 566 H. 1171 M., Bakır, 30 mm, 11 gr, Kufî.

10. Mardin Müzesi, Env. Nu 1925, 569 H. 1174 M., Bakır, 28 mm, 8,50 gr, Kufî.

1. Sikkelerde Görülen Koruyucu Melek ya da Cin Betimli Örnekler

Zengilerin çağdaşı olan Hisn-ı Keyfa-Âmid Artuklu (495 H. - 811 H. / 1101 M. - 1408 M.) hükümdarı, Fahreddin Kara Arslan (543 H. - 570 H. / 1148 M. - 1174 M.)'ın, bastırıldığı 570 H. 1175 M. tarihli sikkenin ön yüzünde; profilden verilmiş büstün sağ omuzu hizasında elinde kâse tutan, kanatlı küçük bir koruyucu melek (cin/ruh) figürü görülmektedir²⁶ (Levha 1). Diğer bir Hisn-ı Keyfa-Âmid Artuklu

²⁶ Ramazan Uykur, *Artuklu Sikkelerinde Yazı ve Süsleme Kompozisyonu*, Gazi Üniversitesi, Sos. Bil. Ens., (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s.77.

Mardin Müzesinde Bulunan Musul Zengi Atabegliği Sikkelerinde Koruyucu Melek (Cin) İmgesi

hükümdarı, Nureddin Muhammed (570 H. – 581H. / 1174 M. – 1185 M.)'in, 576 H. / 1180-81 M. yılında darp edilen sikkesinde ise sivri kemerli tahtta oturan hükümdarı, yanlarda birer kanadını açmış iki melek göğe yükseltirken resmedilmiştir²⁷ (Levha 2).

2. Farklı Malzemeler Üzerinde Görülen Koruyucu Melek ya da Cin Betimli Örnekler

İstanbul Arkeoloji Müzesi Roma Dönemi Psykhe betimli lahit parçasında, bir taşın üzerinde oturan meleğin üstünde uçan Psykhelerin, insanın ruhunu simgelediği düşünülmektedir (Levha 3). Anlatım, yüzyıllar sonra İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki, Sarıgül Lahiti (4-5. yüzyıl)'nin konusuna dönüşmektedir (Levha 4). İsa'nın göğe yükseliş sahnelerinde, oturduğu tahtın iki yanındaki uçan göksel varlıklar, tahtı göğe çıkartmaktadır. Sarıgül Lahiti'nde ise İsa'yı simgeleyen kristogramı göğe yükselten iki melek eylem gerçekleştirmektedir. Burada Antik Pagan kültü Psykhelerinin, Hıristiyan meleğine evrilişinde, konunun anlam ve biçimini koruduğu fakat tarihsel figürlerin ise tamamen yer değiştirdiği izlenmektedir.

Bu haliyle Türk İslam sanatına geçen konu, kültürler arası etkileşimin, farklı inançlardaki değişimini yoğun olarak yansıtmaktadır. İslam metal sanatında bir örnekte, -Psykhe betimlerinde olduğu gibi- Eyyübî melikinin başı hizasında iki

²⁷ Uykur, s.81.

koruyucu melek hükümdarlık sembolü olan tacı tutmaktadır²⁸. Böylece melikin kutsanarak korunduğu mesajı verilmektedir.

Levha 3. Psykhe betimli lahit parçası İst. Arkeoloji Müzesi, Env. nu 3301.

Levha 4. Sarıgül Lahiti İst. Arkeoloji Müzesi, Env. nu 4508.

Eyyûbî meliki için yapılan tasvirin benzerleri -tahta oturan hükümdarı kutsayan, onu koruyan ve yücelten melekler- çok sayıda örnekte karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Ebû'l-Ferec İsfahani'nin 10. yüzyılda yazdığı eseri *Kitâb el Agânî'nin*, 1217-19 yıllında yapılmış bir kopyasında görülmektedir. Zengi meliki Bedreddin Lü'lü için yapıldığı düşünülen resimde, tahta oturan melikin başının üstünde hükümdarlık arması tutan iki koruyucu

²⁸ Eva Baer, *Ayyubid Metalwork with Christian Images*, Library of Congress Cataloging in Publication, Leiden 1989, s.41, fig.91.

Mardin Müzesinde Bulunan Musul Zengi Atabegliği Sikkelerinde Koruyucu Melek (Cin) İmgesi

melek figürü yer almaktadır²⁹. Başka bir örnekte Atina Benaki Müzesi'nde ki 1220 tarihli kalem kutusunda; burç ve gezegenlerden oluşan süslemenin merkezinde yine tahtta oturan hükümdarın tepesinde bulunan iki melek, hükümdarın kafası üzerinde hükümdarlık arması tutmaktadır³⁰. Benzer bir örnekte Âmid Eyyûbî hükümdarı es-Salih Necmeddin Eyyûbî (1232-1239) için Musul'da yapılan eserde, Hıristiyan ikonografisinden "Kutsal Aile" tablosu resmedilmiştir. Kucağında çocuk İsa ve tahtında oturan Meryem'in yanındaki iki melek, Meryem'in başının üstünde hale tutarak onu koruyup yüceltmıştır³¹ (Levha 5).

Levha 5. Freer Matarası, Piriñ (13. yy ortası)

²⁹ Güner İnal, *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, AKM, Ankara 1995, s.46-47, res.24.

³⁰ Eva Baer, *Metalwork in Medieval Islamic Art*, State University of New York Press, New York 1983, s. 264, fig.214.

³¹ Spengler ve Sayles, *Turkoman Figural Bronze... Volume I*, s.30.

1275 tarihli Tahran tepsisinde ise kozmik motiflerin merkezinde tahtta oturan bir hükümdarın üzerinde uçan iki melek, başı üstünde yine hükümdarlık arması tutmuştur³² (Levha 6).

Levha 6. 1275 tarihli Tahran tepsisi (Baer 1983)

³² Baer, s. 262-263, fig.213.

Mardin Müzesinde Bulunan Musul Zengi Atabegliği Sikkelerinde Koruyucu Melek (Cin) İmgesi

Levha 7. Artuklu Meliki Rukneddin Davut'un mineli tası

Artuklu meliklerinden Rukneddin Davut'un adına kitabe bulunan mineli bir tasın merkezinde yuvarlak bir madalyon içinde iki cin tarafından Büyük İskender'in göğe çıkartılışını temsil ettiği düşünülen bir yükseliş kompozisyonu söz konusudur³³ (levha 7).

Ayrıca Musul Atabegi Nasîreddin Mahmud'un 620 H. / 1224 M. tarihli sikkesinde de hilal tutan kağan kompozisyonu uzun bir aradan sonra tekrar kopyalanarak kullanılmıştır³⁴. Kataloglarda mevcut olan bu sikke müzede bulunamamıştır.

3. Antik Türk Mitolojisinde ve Eski Mezopotamya'da Koruyucu Cin/Ruh Kültü

İslam öncesi Antik Türk düşüncesinde cinler; peri, mekir, kara-kura, şeytan, gul yabani, ifrit, çarşamba-cadısı isimleriyle anılan iyi

³³ Eva R. Hoffman, "Pathways of Portability: Islamic and Christian interchange from the Tenth to the Twelfth Century", *Art History*, Vol. 24, No. 1, February 2001, s.40-41; Ülker Erginsoy, *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*, KBY, İstanbul 1978, s.316-317, res.166c.

³⁴ Bkz. Poole, s. 197, Plate X, 565; İsmâil Galib, No 136, s.99; Artuk, No 1260, s.411; Spengler ve Sayles, s.31; *Sikkeler Ne Anlatır? Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler ve Çokkültürlülük*, ed. E. Topraktepe, YKY, İstanbul 2009, s.96-97.

veya kötü niyetli olarak algılanan, doğaüstü yaratıklar olarak bilinmektedir³⁵. Bu dini-mitolojik düşüncede gizli doğa güçlerine olan inancı anlatan belli doğal objelerin koruyucuları veya sahipleri sayılan, koruyucu ruhların varlığına inanılmakta ve bunlara iye ismi verilmektedir. Azerbaycan Türklerinin inanışına göre her evin bir iyesi vardır ve ev iyesine, ev cini de denilmektedir. Ayrıca ruhani bir varlık olduğu için gözle de görülmemektedir. İnanışa göre sahibi olduğu eve her gün gelen ev iyesi, hoşuna gitmeyen bir durum gördüğünde, örneğin evin ışığını sönmüş bulduğunda sinirlenir, ev halkına kızmaktadır. Bu yüzden hem evin bereketli olması, hem de evdekilere zarar vermesin diye eve her girildiğinde iyeye selam vermek gerekmektedir. Çünkü ev iyesi her zaman evin içinde olduğu için selam verilmediği takdirde küsüp gidebilir, giderken de evin bereketini götürüp böylece evin harabeye dönmesini sağlayabilmektedir³⁶.

Volga, Yakut ve Türkiye Türkleri gibi bazı Türk topluluklarında da ev iyesi, ev ruhu, öy üyesi (yani ev sahibi) olarak farklı isimlerle anılan ruhsal varlıklara inanılmaktadır. Tıpkı Azerbaycan Türklerinde olduğu gibi bu ruh evi korur, refahını sağlar, memnun kalmadığında ise eve hastalık getirebilmektedir. Bu nedenle ev ruhuna yılda bir kez kurban kesilir ya da bulamaç sunulmaktadır³⁷.

Konu hakkında *Dîvanü Lûgat-î Türk'de*, Türkler arasında yaygın olan bir gelenekten söz edilerek, Türkler'den iki grubun birbirleriyle çarpıştığı zaman bu iki grubun şehirlerinde oturan cinlerin de kendi vilayetlerinin ev halklarını korumak için savaştıklarını ve bu koruyucu cinlere çivi denildiğini İnan'dan öğrenmekteyiz³⁸.

İslam öncesi inanışında bu cinler elbette her zaman koruyucu değildir. Bu doğaüstü kötü ruhların başında ise şeytana karşılık gelecek Erlik bulunmaktadır. Erlik'in başında bulunduğu kötü ruhlar zümresi insana her türlü kötülüğü, hastalığı ve ölümü getiren

---

³⁵ Pertev Naili Boratav, *Türk Mitolojisi, Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, BilgeSu Yayıncılık, Ankara 2012, s.48; Ayrıca metinde adı geçen ruhsal yaratıkların işlevlerinin ayrıntılı açıklaması için bkz. Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006, s.56, 57.

³⁶ Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Çev. E. Ercan, Yurt Kitab Yayın, Ankara 2004, s.206, 269.

³⁷ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006, s.53.

³⁸ Abdalkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, MEB, İstanbul 1976, s.130, 131.

Mardin Müzesinde Bulunan Musul Zengi Atabegliği Sikkelerinde Koruyucu Melek (Cin) İmgesi

korkunç şekilli yaratıklar ve cinlerden meydana gelmektedir. İnanışa göre Erlik her türlü hastalık göndererek insanlardan kurbanlar ister, bu kurbanlar verilmediği takdirde öldürdüğü insanların canlarını yakalayıp, yer altı dünyasına götürerek kendisine köle yapmaktadır³⁹. Bu şekliyle Erlik denilen görünmez varlıklar Türk sanatında da cin tasvirleriyle ilgilidir; özellikle Uygur duvar resimlerinde rastladığımız bu tasvirler, Topkapı Saray Kütüphanesi'nde yer alan Muhammed Siyah Kalem'e atfedilen minyatürlerde de karşımıza çıkmaktadır⁴⁰.

Çoruhlu'ya göre eski Türk mitolojinde yer alan Erlik şeytan, cin gibi ruhsal tasavvurlar eski Türk dinsel inanışları, Budizm ve Maniheizm gibi dinlerin etkisiyle şekillenmiştir⁴¹.

Eski Mezopotamya, Mısır, Roma ve Uzakdoğu mitolojilerinde kanatlı hayvanlara yüklenen dinsel anlamlar ile Tanrı ve insan arasında bağ kurulmak istenmiştir.

Mezopotamya'da kanatlı varlıklar bazen kralı korur ve kutsar; bazen yapıldığı mimari yapının ve burada yaşayan halkın koruyuculuğunu üstlenir, bazen de bereket sembolü olduklarına inanılmışlardır. Kötü kuvvetlere karşı iyiliğin sembolü olarak da görevlendirilmişlerdir. Hititlerde Tanrıların istek ve arzularının kuşların davranışlarına (nasıl uçup, nasıl kondukları ve gagalarını nasıl tuttuklarına) bakılarak anlaşılabilmesine inanılmıştır. Babil Uygarlığında, bu kanatlı koruyucuların en güzel örnekleri sarayların duvarlarında, cadde ve kapılarda görülmüş, tümüyle dinsel koruma amaçlı olarak tasarlanmışlardır⁴².

Mezopotamya sanatında Erken Sülaleler Dönemi sonlarından beri bilinen, Asurlularca lamassu (koruyucu ruh) ya da aladlammu denen düş ürünü yaratıklar, kapılardan girmeye çalışacak kötülöklere belki de nazara karşı koruyucu nöbetçi olarak düşünölmüştür. Asurluların apkallû dediğı kimi insan olan, kimi de kartal başlı kanatlı koruyucu cinler bulunurdu. Çoğı kez stilize bir kutsal ağacın iki yanında, bir ellerinde bakraç, bir ellerinde kozalak

³⁹ Erlik hakkında çok daha ayrıntılı bilgi için bkz. İnan, s.28, 53-70.

⁴⁰ Çoruhlu, s.53-55; Beyhan Karamağaralı, *Muhammed Siyah Kalem'e Atfedilen Minyatürler*, KTB, Ankara 1984; Emel Esin, "Muhammed Siyah Kalem ve İç Asya Türk Geleneğı", *Ben Mehmed Siyah Kalem İnsanlar ve Cinlerin Ustası*, YKY, İstanbul 2004.

⁴¹ Çoruhlu, s.55.

⁴² Işıl Özalın, *Bizans Sanatında Melek Tasvirleri*, MSGSÜ Sos. Bil. Ens., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010,s.16.

tutarak ayakta, zaman zaman da diz çökmüş durumda betimlenmişlerdi⁴³ (Levha 8, 9).

Eski Mezopotamya'nın bu kadim kültü sonraları Anadolu'ya yerleşen kavimlerin mitolojilerine de geçmiştir. Böylece zaman içinde sadece zihinlerde kalmayıp, sanat eserlerinin konusu olarak da karşımıza çıkmıştır. Bu etkileşim sonucunda Yunan ve Roma mitolojilerinde de, orman ve su perileri olan Nympheler, Eros, Psykhe, Nike, Thyke ve siren gibi soyut kavramlara rastlanmıştır. Bizans sanatında da bu tür alegorik figürleri bulmak mümkündür. Ancak Hıristiyanlıkta bunlara tanrı ya da tanrıça gözüyle bakılmamış farklı görevler verilmiştir. Hıristiyan inanış ve tasvir sanatında meleklerin görev ve biçimlerine baktığımızda bunların temelinin mitler ve pagan kültürleri olduğu anlaşılmıştır⁴⁴.

İslam dinine göre, insanın önünde ve arkasında onunla birlikte hareket eden ve Allah'ın emriyle onu koruyan takipçi meleklerin bulunduğu inanılmıştır. Konu hakkında Kur'an ayeti şöyledir: *"İnsanı önünden ve ardından takip eden melekler vardır. Allah'ın emriyle onu korurlar. Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez. Allah, bir kavme kötülük diledi mi, artık o geri çevrilemez. Onlar için Allah'tan başka hiçbir yardımcı da yoktur"* (Rad/11).

---

⁴³Sevin, Veli, *Assur Resim Sanatı*, 2. Baskı, TTK, Ankara 2014, s.26, 27.

⁴⁴ Özalan, s.12.

**Mardin Müzesinde Bulunan Musul Zengi Atabegliği Sikkelerinde
Koruyucu Melek (Cin) İmgesi**

Levha 8. Koruyucu cin (*apkallû*)

İslam öncesi Türk mitolojisinde koruyucu cinler, iyeler, ruhlar gibi çeşitli isimlerle anılan ruhani/göksel yaratıkların varlığı bilinmekle birlikte, meleklerle inanıldığına dair ise veriler mevcut değildir. Anlaşılan Mezopotamya pagan inancındaki farklı düşsel yaratıklar, koruyucu cinler ve periler yüz yıllarca unutulmayarak Hıristiyanlığın tasvirlerine dâhil edilmişler ve Hıristiyan inancının önemli bir unsuru olan melek betimleri biçiminde karşımıza çıkmışlardır. Böylece aynı ya da yakın coğrafyada ortak yaşam alanları yoluyla melekler, cinler veya periler olarak İslam tasvir sanatına da geçmiş, ilgi duyulmuş ve sevilerek farklı malzemeler üzerine betimlenmiştir.

Levha 9. Kartal başlı koruyucu cin (*apkallû*).

Türk İslam kültüründe cinler, şeytanlar ve kötü ruhlar temelde eski Türk, Hint, İran mitolojileri ve inanışlarıyla bunların karmasından oluşmaktadır. Özellikle Türklere ait Ortaçağ ve daha geç dönemlerdeki yazmalarda bu türden varlıklar sıklıkla tasvir edilmiştir. Bununla birlikte genel İslam devri mitolojisinin oluşturduğu dinsel kökenli bir anlayış da bunlara eklenmiştir. Türk İslam döneminde ise bu ruhani varlıklarla ilgili inanışlara, Kur'an, Musevilik ve Hıristiyanlıktaki melek inancının da eklenmesinden meydana gelen bir grup ortaya çıkmıştır. Fakat bu grupla ilgili minyatürlerin üslubu ise Asya sanat geleneklerine bağlı kalmıştır⁴⁵.

Sonuca varılırken şu soruları ortaya atmakta fayda vardır: Sikkelerde neden melek figürleri yapılmış olabilir, ticari bir kaygının sonucu mu, yoksa eski geleneklerin hatırası mıdır?

İslam öncesi Türk inanç sisteminde var olan koruyucu cinler ve iyelerin Orta Asya'dan mitolojik hafızalarla Anadolu'ya taşındığı gerçeğini mi kabul etmemiz gerekir?

⁴⁵ Çoruhlu, s.57.

Mardin Müzesinde Bulunan Musul Zengi Atabegliği Sikkelerinde Koruyucu Melek (Cin) İmgesi

Yoksa bu melekler Eski Mezopotamya'da inanıldığı gibi hükümdar için koruyucu bir unsur olarak mı düşünülmüştür? Bu ruhsal varlıklar Eski Mezopotamya'da ki kanatlı cinlerin ve ruhların devamı mıdır?

Son olarak şu soruyu sormakta gerekmektedir: İslam Öncesi Türk inancısında siyasal hâkimiyet Kağan'a Gök Tanrı tarafından verilen bir Tanrı kut'uydu. Öyleyse İslamiyet'le birlikte Kuranda anlatılan koruyucu melek kavramına atıf yapılarak siyasal iktidarın, İlahi bir güç tarafından desteklendiği ve ondan kut alarak iktidar olduğu algısı mı oluşturulmak istenmektedir?

KAYNAKÇA

ARTUK, İbrahim ve Cevriye Artuk (1970), *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, Cilt I, MEB, İstanbul.

BAER, Eva (1983), *Metalwork in Medieval Islamic Art*, State University of New York Press, New York.

BAER, Eva (1989), *Ayyubid Metalwork with Christian Images*, Librarian of Congress Cataloging in Publication, Leiden.

BEYDİLİ, Celal (2004), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Çev. E. Ercan, Yurt Kitab Yayın, Ankara.

BEZER, Gülay Öğün (2002), "Zengiler (1127-1233)", *Türkler*, Editörler, H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4. Ankara, s.803.

BORATAV, Pertev Naili (2012), *Türk Mitolojisi, Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, BilgeSu Yayıncılık, Ankara.

COŞKUN, Alptekin (1978), "Zengi", *İA*, MEB, C. 13, İstanbul, s.526.

ÇAYCI, Ahmet (2008), *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul.

ÇORUHLU, Yaşar (2006), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, 2. Baskı, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.

DEMİRKENT, Işın (1987), *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, TTK, Ankara.

ERGİNSOY, Ülker (1978), *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*, KBY, İstanbul.

ERHAT, Azra (2010), *Mitoloji Sözlüğü*, 17. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

ESİN, Emel (2004), "Muhammed Siyah Kalem ve İç Asya Türk Geleneği", *Ben Mehmed Siyah Kalem İnsanlar ve Cinlerin Ustası*, YKY, İstanbul.

GÖK, Halil İbrahim (2001), *Musul Atabegliği; Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, AÜ Sos. Bil. Ens., (Doktora Tezi), Ankara.

HEIDEMANN, S. (2002), "Zangids", *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Volume XI, Brill, Leiden, s.452-455.

HOFFMAN, Eva R. (2001), "Pathways of Portability: Islamic and Christian interchange from the Tenth to the Twelfth Century", *Art History*, Vol. 24, No. 1, February.

İBN AL-ÂDİM (1976), *Buğyat At-Talab fi Tarih Halab (Selçuklularla İlgili Hâltercümeleri)*, Yayınlayan A. Sevim, TTK, Ankara.

İBNU'L-EZRAK AHMED B. YÛSUF B. ALİ (1992), *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı)*, Çev. A. Savran, Erzurum.

İBNÜ'L-ÂDİM (1989), *Buğyetü't-taleb fi Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)*, TTK, Ankara.

İBNÜ'L-ESİR (1991), *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C. 11, Çeviren A. Özeydin Bahar Yayınları, İstanbul.

İNAL, Güner (1995), *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, AKM, Ankara.

İNAN, Abdalkadir (1976), *Eski Türk Dini Tarihi*, MEB, İstanbul.

İSMÂİL GALİB (1311), *Müze-i Hümayun, Meskûkât-ı İslamiyye Kısmından Meskûkât-ı Türkmâniye Kataloğu, Benî Artuk, Benî Zengi, Furuu Atabekiye, Mülûk-i Eyûbiye Meyafârikin*, Mihran Matbaası, Kostantiniye.

KARAMAĞARALI, Beyhan (1984), *Muhammed Siyah Kalem'e Atfedilen Minyatürler*, KTB, Ankara.

ÖZALAN, Işıl (2010), *Bizans Sanatında Melek Tasvirleri*, MSGSÜ Sos. Bil. Ens., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

ÖZTÜRK, Murat (2004), *Irak Selçuklu Atabegleri*, İÜ Sos. Bil. Ens., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

POOLE, Stanley Lane (1877), *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum, The Coins of the Turkman Houses of Seljook, Urtuk, Zengee*, Vol. III, Classes X-XIV, Printed by Order of the Trustees, Forni Editore, London.

SİKKELER NE ANLATIR? ORTAÇAĞ ANADOLU SİKKELERİNDE SİMGELER VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK (2009,), Ed. E. Topraktepe, YKY, İstanbul.

Mardin Müzesinde Bulunan Musul Zengi Atabegliği Sikkelerinde Koruyucu Melek (Cin) İmgesi

---

SPENGLER William ve F. Wayne G. Sayles (1992), *Turkoman Figural Bronze Coins and Their Iconography, Vol. II, The Zengids*, Lodi Clio's Cabinet, Wisconsin.

SPENGLER, William. ve F. Wayne G. Sayles (1992), *Turkoman Figural Bronze Coins and Their Iconography, Vol. I, The Artuqids*, Lodi Clio's Cabinet, Wisconsin.

UYKUR, Ramazan (2010), *Artuklu Sikkelerinde Yazı ve Süsleme Kompozisyonu*, Gazi Üniversitesi, Sos. Bil. Ens., (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

VELİ, Sevin (2014), *Assur Resim Sanatı*, 2. Baskı, TTK, Ankara.

YÜREKLİ, Tülay (2009), "Atabeg İmâdeddîn Zengi'nin Şahsî Hayatı", *Nüsha*, Yıl:9, S. 28, I, s. 113.

